

HÜQUQ

UOT 321(091); UOT 342

BİRİNCİ RESPUBLİKADA ƏMƏK VƏ SOSIAL TƏMİNAT
SAHƏSİNDƏ MÜNASİBƏTLƏRİN HÜQUQİ TƏNZİMİ

X.C.İSMAYİLOV

Bakı Dövlət Universiteti
xayyam-ismail@mail.ru

1918-ci ildə Azərbaycan ərazisində demokratik, hüquqi əsaslara söykənən müstəqil bir dövlətin yaranması Azərbaycan cəmiyyətinin və xalqının sosial-siyasi və hüquqi həyatının kökündən yenilənməsi istiqamətində geniş miqyaslı işlərin həyata keçirilməsinə təkan vermiş oldu. İctimai-siyasi həyatın bütünlükdə sahələrdə münasibətlərin nizama salınması məqsədilə yeni normativ aktların qəbul edilməsi və bir çox sahələrdə islahatlara başlanılması bütövlükdə həmin dövrdə baş verən hüquqi prosesləri müsbət yönümdə xarakterizə etməyə imkan verir. Məqalədə baxılan dövrdə əhalinin əmək və sosial təminat sahəsində hüquqlarının tənzimi və qəbul edilən normativ hüquqi aktların realizəsi üzrə yeni dövlətin fəaliyyəti araşdırılır və ümumən Cümhuriyyətin həyata keçirdiyi sosial-hüquqi siyasətin əsaslarına aydınlıq gətirilir.

Açar sözlər: Xalq Cümhuriyyəti, normativ hüquqi akt, əmək hüquq münasibətlərinin tənzimi, əhalinin sosial təminatı, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi.

Cümhuriyyət dövründə sferada həyata keçirilən köklü dəyişikliklər cəmiyyətin sosial bazasının möhkəmləndirilməsinə, təkmil bir sosial sistemin yaradılmasına, işsizliyin və savadsızlığın aradan qaldırılmasına, əhalinin sosial təminatının gücləndirilməsinə və onun layiqli həyat tərzinin təmin edilməsinə, bütövlükdə geniş əhali təbəqələrinin dünyagörüşünün, siyasi-hüquqi şüurunun yüksəlməsinə, sivil və hərtərəfli inkişaf etmiş cəmiyyətin formalaşdırılmasına yönəlmişdi. Bu məqsədlə digər sahələr üzrə olduğu kimi, əmək və sosial təminat sahəsində də yeni normativ aktlar qəbul edilmiş, müvafiq sosial proqramlar işlənib hazırlanmış və onların reallaşdırılması istiqamətində işlərə başlanılmışdı.

Vətəndaşların əmək və sosial təminat hüquqlarının, eləcə də bu sferalarda onların maraqlarının təmin edilməsi Cümhuriyyətin həllinə nail olmağa çalışdığı ən əsas məsələlərdən idi. Belə ki, Nazirlər Şurasının, xüsusilə də üçüncü hökumət kabinetinin fəaliyyət proqramında əməkçi əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsi prioritet məsələ kimi qeyd olunmuşdu. Hökumətin sosial siyasətinin

əks olunduğu proqramı əsasən aşağıdakı istiqamətləri əhatə edirdi: 1. Fəhlə və dövlət qulluqçularının, ümumiyyətlə, zəhmətkeş əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması; 2. Sahibkarlar və fəhlələr arasındakı münafişələrin həll edilməsi; 3. Fəhlə qanunvericiliyinin hazırlanması; 4. Sosial təminat sahəsinin inkişafı, ilk növbədə pensiya və sığorta siyasətinin əsaslı surətdə formalaşdırılması; 5. Sosial problemlərin həlli və tənzimlənməsi istiqamətində müxtəlif siyasi qüvvələrlə əməkdaşlığa nail olunması, xüsusi olaraq sahibkarlar və fəhlələrin maraqlarını ifadə edən təşkilatlarla, həmkarlar ittifaqları ilə müvafiq birgə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi (6, 88).

Azərbaycan Cümhuriyyətinin müvafiq orqanlarının əmək hüququ sahəsində qəbul etdiyi aktlar əsasən işə qəbul və işdən azad etmə qaydaları, iş vaxtı və istirahət vaxtı, əmək haqqı və əməyin ödənilməsinin digər formaları, fəhlə və qulluqçuların əmək, məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial sığorta və müavinət məsələləri, əməyin mühafizəsi, ezamiyyə məsələləri, əmək mübahisələrinin həlli və s. bu qisim məsələlərin tənzimlənməsinə yönəldilmişdi.

İlk respublikanın fəaliyyətə başladığı vaxtlardan etibarən 8 saatlıq iş gününün müəyyən edilməsinin və iş vaxtından artıq işlərin ciddi surətdə məhdudlaşdırılmasının, sosial sığortanın geniş və tam şəkildə tətbiq edilməyə başlanmasının, fəhlə və əmək müfəttişliyinin təşkil edilməsinin, əməyin mühafizəsi haqqında olan qanun və qaydaların pozulmasına görə işə götürənlər üçün ciddi məsuliyyət müəyyən edilməsinin, fabrik-zavodlarda uşaq bağçalarının təşkili-nin, fəhlə qadınlar və yeniyetmələr üçün güzəştlər verilməsinin, əmək şəraitinin sanitar-gigiyenik cəhətcə yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin və texniki təhlükəsizliyin təmin edilməsinin nizama salınması Cümhuriyyətin sosial problemlərin həllinə böyük diqqət yetirməsinin bariz nümunəsi idi.

Əmək qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində atılan ilk addımlardan biri Cümhuriyyətin Nazirlər Şurasının 1918-ci ilin avqust ayının 17-də ezamiyyətə göndərilən dəmiryol qulluqçularının maddi vəziyyətini və əmək şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə qəbul edilən qərar oldu. Həmin qərarla dəmiryol işçilərinə gündəlik xərc üçün 5 manat ödənilməsi müəyyən edilirdi. Hökumət 1918-ci ilin oktyabr ayının 1-də işləyənlərin əmək haqqını qaydaya salmaq haqqında qərar qəbul etmişdi. Bu qərara müvafiq olaraq, Bakı şəhərində olan idarə və müəssisələrdə – fabrik, zavodlarda, 1918-ci il oktyabr ayının 1-dən etibarən hər bir işçinin aldığı əmək haqqının məbləği nəzərə alınaraq, 300 manatdan 550 manata qədər əmək haqqına əlavə edilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Cümhuriyyətin digər bölgələrində isə əmək haqqının artırılmasına həmin ilin sentyabrın 1-də başlanılması və hər bir işçinin aldığı əmək haqqının məbləği nəzərə alınaraq, 200 manatdan 325 manata qədər əmək haqqına əlavə edilməsi qərara alınmışdı.

Bakı neft sənayesi müəssisələrinin və podrat qazma işləri üzrə müəssisələrin işçilərinin 1918-ci ilin oktyabr ayının 11-də keçirilən ümumi yığıncağında qəbul edilmiş «Neft sənayesi müəssisələrində və qazma işləri üzrə müəssisələrdə, fəhlələrlə əmək münasibətlərinin nizama salınmasına dair qaydalar»a

əsasən fəhlələrin işə qəbul edilməsi, işdən çıxarılması və başqa işə keçirilməsi hüququ sahibkarlara həvalə edilirdi ki, bu da fəhlə komitələrinin hüquqlarını müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırmışdı (8, 34). Lakin bu qaydalarda 8 saatlıq iş gününün müəyyən edilməsi və həmin müddətin neft sənayesi müəssisələrində çalışan fəhlələr üçün qəti olması mühüm əhəmiyyətə malik idi. Fəhlə və qulluqçular işdən azad edilərkən onlara işdən çıxarılmğa görə müavinət verilməsinə dair dövlət tərəfindən heç bir əmək norması nəzərdə tutulmadığından, Bakı şəhər Duması 1918-ci il oktyabr ayının 24-də işdən çıxarılan şəxslərə yarım aylıq işdən çıxarma müavinətinin verilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi.

Parlamentin 1918-ci il dekabrın 7-də keçirilmiş ilk iclasında «Fəhlə məsələləri haqqında» qərar qəbul olunmuşdu. Bu qərarın birinci maddəsində bütün idarə, müəssisələrdə, fabrik və zavodlarda 8 saatlıq iş günü, ikinci maddəsində isə hər bir işçinin həftədə bir gün müddətində istirahət hüququna malik olması təsbit edilirdi. Qərarla gecə işləri, habelə 16 yaşına çatmamış məktəb-yaşlı uşaqların işə cəlb edilməsi qadağan edilir, 16-dan 18 yaşınadək olan yeniyetmələr üçün 6 saatlıq iş günü müəyyənləşdirilirdi.

Çoxsaylı əmək hüquq normalarının ehtiva edildiyi bu normativ aktda qadınlara yalnız onların sağlamlığına zərər verməyən sahələrdə işləməyə icazə verilməsinə, qadın əməyindən istifadə edilən müəssisələrdə südəməz uşaqlar üçün uşaq evlərinin yaradılması, sahibkarlardan alınan vergi hesabına xüsusi fond yaradılması, fəhlələrin tam və ya qismən əmək qabiliyyətini itirdiyi hallarda onlara sosial sığorta verilməsi və s. kimi sosial tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Parlamentin ilk iclasında «Əmək Birjasının yaradılması haqqında» qərar da qəbul edilmişdi. Bu qərara müvafiq olaraq yaradılmış Əmək Birjası vətəndaşların işlə təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlər görür, fəaliyyətinin ilk dövrlərində hər gün, sonralar isə vaxtaşırı boş olan iş yerləri barədə «Azərbaycan» qəzetində elan verir, bu və ya digər ixtisaslara görə hansı qulluqçuların tələb edilməsi, işlə təmin edilmiş olan fəhlə və qulluqçuların sayı və s. barədə məlumatlar dərc etdirirdi. Əmək birjası işə qəbul edən tərəflə fəhlə və qulluqçular arasında əmək münasibətlərinin yaranması zəminində (yəni tərəflər arasında əmək müqaviləsinin bağlanılmasında) vasitəçi qismində çıxış edirdi. Birja işsizlərin və iş yerlərinin qeydiyyatını aparır, növbəlilik əsasında işçilərin işlə təminini həyata keçirir və bu zaman hər iki tərəf üçün maddi əvəz olmadan xidmət göstərirdi.

Sahibkarlar və işçilər arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri Əmək Nazirinin 1919-cu il 26 yanvar tarixli qərarı ilə 1917-ci il oktyabrın 2-də qəbul edilmiş müqavilənin bərpası oldu. Bu qərara əsasən işçilərin işə qəbul edilməsi və işdən azad edilməsi normaları istisna olmaqla, kollektiv müqavilənin yerdə qalan bütün normaları öz qüvvəsini saxlayırdı. Bu müqavilənin əsas müddəalarından biri iş gününün qısaltılması, 8 saatlıq iş gününün müəyyən olunması idi (5, 341).

İş vaxtı və istirahət vaxtı ilə əlaqədar məsələlərin tənzimləndiyi kollektiv müqavilədə işçilərin bir sıra kateqoriyaları üçün (məsələn, şəhər idarələri və mədən qulluqçuları üçün altı saatlıq) qısaltdılmış iş günü müəyyən edilmişdi. Müəssisə rəhbərinin göstərişi ilə müstəsna hallarda işçilərin iş vaxtından artıq işlərə cəlb olunmasına yol verilir və belə hallarda əlavə haqqın ödənilməsi nəzərdə tutulurdu. İşçilər üçün həftə ərzində bir istirahət günü müəyyən edilir, istirahət və bayram günləri ərəfəsində iş vaxtı bir saat qısaltdılırdı. İşlərin fasiləsiz yerinə yetirilməsi zərurəti yarandığı hallarda bayram günlərində işləyən işçilərə adi iş günləri ilə müqayisədə üçqat məbləğdə vəsaitin ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Qaydalarda fəhlələrin əmək fəaliyyəti ilə bağlı hüquqları, xüsusən də onların əsassız olaraq işdən çıxarılmasının qarşısının alınması daha geniş şəkildə öz hüquqi tənзимini tapmışdı. Belə ki, idarə və fəhlə komitəsinin üzvləri və müəssisənin fəhlə və qulluqçuları tərəfindən konfranslara və başqa hallara görə nümayəndə sifəti ilə seçilmiş şəxslər, əmək mühafizəsinə nəzarət edən hökumət orqanının icazəsi ilə işdən azad edilə bilərdilər. Ştatın ləğv edilməsi ilə bağlı fəhlə və qulluqçunun işdən azad olunmasına, 10 nəfərdən artıq – dəstə halında şəxslərin işdən azad edilməsinə, müəssisənin işinin qurtarması və yaxud dayandırılması ilə əlaqədar olaraq, kütləvi halda işçilərin sərbəstləşdirilməsinə, işçilərin bir bölgədən digər bölgəyə başqa işə keçirilməsi, əməyin mühafizəsinə nəzarət edən hökumət orqanının razılığı ilə yol verilirdi. Bir bölgədən başqa bölgəyə işə keçməyə razı olmayan fəhlə və ya qulluqçu sahibkarın tələbi üzrə işdən azad edilirdi.

Dövlət hakimiyyəti tərəfindən tanınmış hər hansı bir siyasi partiyanın və yaxud həmkarlar təşkilatının üzvü olmağa görə, fəhlə və qulluqçunun işdən azad edilməsi şərtsiz olaraq qadağan edilirdi. Xəstəlik nəticəsində üç aydan artıq müddətə işə çıxmayan fəhlə və qulluqçu müdiriyyətin və ya sahibkarın təşəbbüsü ilə işdən azad edilə bilərdi. Xəstəliyə görə işə çıxmamaq üzrlü hesab edilirdi. Lakin uzun müddət işə çıxmamaq sahənin işini ləngitdiyindən və bəzən də müəssisənin fəaliyyətinə zərər vurduğundan, yuxarıda göstəriləyi kimi, xəstəliyə görə qabiliyyətini itirib uzun müddət, yəni üç aydan artıq müddətdə işə çıxmayan fəhlə və qulluqçunun işdən azad edilməsi məqbul hesab edilmiş və bu hal qaydalarda nəzərdə tutulmuşdu. Əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, işçilərin əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirləri ilə yanaşı, Cümhuriyyət tərəfindən müxtəlif əhali kateqoriyalarının sağlamlığının mühafizə edilməsi ilə bağlı əməli addımlar atılır, yeni şəfa ocaqlarının, lazaretlərin tikintisi həyata keçirilir, habelə onların ixtisaslı kadrlarla təmini sahəsində müvafiq işlər həyata keçirilirdi.

1919-cu ilin fevralında fəhlə və qulluqçuların işdən azad edilməsinin yeni nüanslarını nəzərdə tutan qaydalar hazırlanmışdı ki, bu qaydalarda əmək müqaviləsinin həm işəgötürənin, həm də işçilərin təşəbbüsü ilə pozula bilməsi, habelə işəgötürənin təşəbbüsü ilə işdən azad edilmənin dəqiq təfərrüatı əks etdirilmişdi. Həmin qaydalara uyğun olaraq ticarət və sənaye müəssisələrində

fəhlə və qulluqçuların işdən azad edilməsinin əsasları qismində müəssisənin ləğvi, ayrı-ayrı vəzifə və işlərin ləğv edilməsi, istehsal və ya ticarətin ixtisarı, işin müvəqqəti xarakter daşıdığı hallarda onun yerinə yetirilmə müddətinin başa çatması, bir aydan artıq müddətə işlərin dayanması, işə yararsızlıq, müntəzəm olaraq öz vəzifə funksiyalarını yerinə yetirməkdən boyun qaçırma, cinayət xarakterli əməllərin törədilməsi, sahibkarı və ya müəssisələrdəki digər məsul şəxsləri hərəkət və ya sözlə təhqir etmə, materialların, alətlərin və ya digər əmlakın qəsdən korlanması halları göstərilirdi.

İşdən azad edilmə həmkarlar ittifaqları ilə razılıq əsasında həyata keçirilir, belə razılığın olmadığı təqdirdə isə əməyin mühafizəsinə nəzarət edən orqanlara müraciət edilirdi. Həmkarlar ittifaqı işçilərin azad edilməsi ilə bağlı işəgötürən tərəfindən ona ünvanlanan ərizəni aldıqdan sonra iki həftə müddətində etirazını bildirmədikdə və həmin müddətdə belə etirazları təqdim etmədikdə işdən azad olunma faktı razılaşıdırılmış hesab olunurdu.

Əməyin mühafizəsinə nəzarət orqanı da işdən azad olunma haqqında işəgötürənlərdən və ya həmkarlar ittifaqlarından təqdim olunmuş ərizəyə iki həftə ərzində baxmalı idilər. İşdən azad edilmə bir sıra hallarda, məsələn, istehsalın ləğvi, ixtisarı və ya işlərin dayandırılması zamanı əməyin mühafizəsinə nəzarət orqanı tərəfindən həyata keçirilirdi ki, bu da kütləvi işdən azad edilmə hallarında sui-istifadələrin aradan qaldırılması məqsədilə əlaqələndirilirdi.

İşçilərin təşəbbüsü ilə işdən azad edilməyə işdən çıxma barədə ərizə vermə, məzuniyyət müddəti başa çatdıqdan sonra işçinin üzrsüz səbəblərə görə üç gündən çox olmayaraq və üzrlü səbəblərə görə dörd həftədən artıq olmayan müddətdə işə qayıtmadığı, eləcə də məzuniyyətdən qayıtmağa lazımı qaydada rəsmiləşdirilmiş xəstəliyinin mane olduğu təqdirdə işçinin məzuniyyətinin qurtardığı gündən altı ay müddətində işə başlamadığı hallar aid edilirdi. İşə çıxmanın üzrlü səbəbləri içərisində qanunverici nəqliyyatın işindəki fasilələri, qəfil müflisləşməni, arvadın və ya ərin, atanın və ya ananın, uşaqların ölümünü göstərirdi.

Fəhlələrin ağır maddi durumu bu dövrdə əmək haqqının artırılması ilə bağlı məsələləri önə çıxarmışdı. Bununla əlaqədar keçirilən müşavirədə 1919-cu il yanvarın 1 -dən etibarən əmək haqqı ilə yanaşı, ayda 360 manat məbləğində ailəli vətəndaşlara və 120 manat ailəsiz vətəndaşlara əlavə pul vəsaitinin verilməsi haqqında qərar çıxarıldı (4, 19.01.1919). Eyni zamanda Əmək Nazirliyi tərəfindən mədən və fabriklərdə əməyin mühafizəsinin təmin edilməsi barədə qərar çıxarıldı. Sahibkarlardan əməyin düzgün təşkil olunmasına diqqət yetirmələrini tələb edən hökumət onlara hələ də qüvvədə olan Fabrik-mədən müfəttişliyi haqqında 1913-cü il tarixli Əsasnamənin tələbləri rəhbər tutulmaqla, bir həftə ərzində müəssisələrdə fəhlə əməyi ilə bağlı məsələlərə nəzarət edən şəxslər barədə məlumatları Bakı quberniyası Fabrik Müfəttişliyinin Baş İdarəsinə çatdırmalarını tövsiyə etmiş, sənayeçilərin qarşısında fəhlələrin əmək şəraitinin bir ay müddətdə qaydaya salınmasını tələb kimi qoymuşdu (6, 259).

Cümhuriyyətin hökuməti dövlət qulluqçularının maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına da xüsusi diqqət yetirirdi. Nümunə olaraq hökumətin 1918-ci il 28 dekabr, 1919-cu il 21 aprel, 1920-ci il 5 yanvar və 7 fevral tarixli iclaslarında qəbul etdiyi müvafiq qərarları göstərmək olar. Dövlət qulluqçularının maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması işində hökumət tərəfindən 1919-cu il fevralın 10-da yaradılan dövlət qulluqçularının əmək haqlarının qaldırılması üzrə idarələrarası komissiya mühüm rol oynayırdı (11, 258, 273, 302-303, 730). Bu məsələ Parlament səviyyəsində də baxılmışdı və ali qanunverici orqan 1919-cu il mayın 12-də qulluqçulara müvəqqəti əlavə pul vəsaitinin verilməsi haqqında, 1920-ci il martın 15-də isə mülki və hərbi idarə qulluqçularının maaşlarının artırılması haqqında qanunlar qəbul etmişdi (11, 57, 160). Belə ki, Parlamentin 12 may 1919-cu il tarixdə qəbul etdiyi qanunla bahalıqla əlaqədar qulluqçuların ağır maddi vəziyyətini nəzərə almaqla, yeni tarif dərəcələri işlənib hazırlananadək qulluqçuların maaşlarına müvəqqəti olaraq 50%-dən 90%-ə qədər əlavələrin verilməsi müəyyən edilirdi.

Həmin ilin sentyabrın 27-də qəbul edilmiş digər qanunla qulluqçuların əmək haqları yenidən müəyyənləşdirilir, hakimlərin və prokuror nəzarətini həyata keçirənlərin əmək haqları 50% artırılır, habelə dövlət mənzilindən istifadə etməyə görə qulluqçuların maaşından tutulan haqqın miqdarı dəqiqləşdirilirdi. 3-cü dərəcəli qulluqçular, kənd müəllimləri mənzil haqqının ödənilməsindən azad olunur, torpaq payından istifadəyə görə qulluqçuların əmək haqqından əlavə haqq tutulması qadağan edilirdi. Dövlət qulluğu üzrə bir qulluqçunun eyni zamanda iki və daha artıq ödənişli vəzifə tutması (əvəzçilik) yolverilməz (pedaqoji fəaliyyət istisna olmaqla) hesab edilir, məhkəmə pristavlarına icra hərəkətlərinə görə ödənilən haqdan başqa, qulluqçulara bilavasitə öz vəzifələrinə icra etməyə görə verilən hər cür əlavə haqlar ləğv olunurdu. Həmin qanunla, həmçinin pedaqoji sahədə çalışanların əməyinin ödənilməsinin xüsusi qaydaları nəzərdə tutulmuş, nəqliyyat sferasında işləyən qulluqçuların əmək haqqının dördüdə bir həcmində onlara yol xərcinin verilməsi müəyyən edilmişdi. 15 mart 1920-ci il tarixli qanun isə Cümhuriyyətin mülki və hərbi hökumət idarələri qulluqçularının əvvəlki qanunla müəyyən edilmiş əmək haqlarına 80 % miqdarında əlavə edilməsini (hökumət üzvlərinə aid edilmirdi) nəzərdə tuturdu.

İşləyənlərin əmək haqqının artırılması ilə yanaşı, vergi tarifləri də qaldırılırdı. Bu tədbirlər isə öz növbəsində dövlət büdcəsindəki kəsinin artmasına və yeni pul emissiyasına gətirib çıxarırdı. Bununla belə hökumət işləyənlərin maddi təminatının gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərini davam etdirirdi. 1919-cu il sentyabrın axırlarında əmək naziri bahılığın artmasını nəzərə alaraq, Bakı rayonunda yerləşən sənaye müəssisələrinin fəhlə və qulluqçularının maaşlarını qaldırmaq məsələsini müzakirə etməyi zəruri hesab etmiş və müvafiq komissiya yaratmışdı (1, f.894, siy.10, iş 172, v.12).

Parlamentin 1919-cu il fevral ayının 4-də qəbul etdiyi qərarla bahalaşma ilə əlaqədar işləyənlərə əmək haqqı ilə yanaşı, müəyyən edilmiş norma üzrə çörək, ət və sairə ərzaq məhsullarının verilməsi də nəzərdə tutulurdu. Həmin il

fevral ayının 12-də hökumətin qəbul etdiyi qərarla Nazirlər Şurasının sədrinə, hökumətin sərəncamında olan vəsaitdən qulluqçulara müavinətlərin verilməsi üçün 20 milyon manat pul ayırması hüququ verildi.

Hökumət xidməti ezamiyyət zamanı ezamiyyə xərclərinin ödənilməsi istiqamətində də hüquqi aktlar hazırlayaraq qəbul etmişdi. Belə ki, onun 1919-cu il 26 mart tarixli qərarı ilə xidməti iş üzrə ezamiyyə ilə əlaqədar gündəlik xərclərin qarşılınması üçün aylıq əmək haqqının 1/25 hissəsi məbləğində, 1920-ci il 1 fevral tarixli qərarla isə əmək haqqının 1/10 hissəsi həcmində gündəlik ezamiyyə xərcinin ödənilməsi nəzərdə tutulurdu.

Fəhlə və qulluqçuların işə qəbulu və işdən çıxarılması institutu özünün hüquqi inikasını Əmək Nazirliyi tərəfindən 1919-cu ilin iyun ayının 19-da təsdiq edilmiş «Bakı sənaye bölməsindəki neft sənayesi və onların yardımçı müəssisələrinin sahibkarları ilə bu müəssisələrin fəhlə və qulluqçuları arasındakı münasibətləri nizama salan qaydalar»da da tapmışdı. Həmin qaydalara əsasən, fəhlə və qulluqçuların işə qəbul edilməsi, müddətindən asılı olaraq aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdi: 1) müəyyən edilmiş müddətə; 2) qeyri-müəyyən müddətə; 3) hər hansı bir işin görülməsi müddətində müvəqqəti işə cəlb edilmə.

Qaydalarda həm işəgötürənin təşəbbüsü ilə, həm də fəhlə və qulluqçunun öz təşəbbüsü ilə əmək müqaviləsinin ləğv edilib işdən azad edilməsini tələb etmə halları öz əksini tapmışdı. Fəhlə və qulluqçu işdən azad edilməsi ilə razılaşmadıqda, bir ay müddətində məhkəməyə şikayət edə bilərdi.

Fəhlə və qulluqçuların müvəqqəti işə qəbul edilməsi də qaydalarda öz əksini tapırdı. Belə ki, müvəqqəti işlərin son müddəti 7 gündən artıq olmamalı idi. Fəhlə və qulluqçular sınaq müddəti ilə də işə qəbul edilirdilər. Sınağın nəticəsi qənaətləndirici olmadıqda, müdiriyyət və ya sahibkar fəhlə və qulluqçunu işdən azad edə bilərdi.

Bir sıra qüsurlarına baxmayaraq, işçilərin işə qəbulu, işdən çıxarılması və onların başqa işə keçirilməsi sahəsində müəyyən edilən bu qaydaların öz dövrünə görə əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, hər bir işçi öz arzusundan asılı olaraq işdən çıxmaq hüququ qazanmış, əmək müqaviləsi fəhlə və qulluqçuların işə qəbul olunmasının hüquqi forması, əmək hüquq münasibətlərinin nizama salınmasının başlıca əsası olmuş, bütün fəhlə və qulluqçuların müəyyən yerdə istəyindən asılı olaraq fəaliyyət növü seçmək və işləmək hüququ təmin edilmişdi.

19 iyun 1919-cu il tarixli «Qaydalar»da iş vaxtı və istirahət vaxtı ilə bağlı olan normalar da əks etdirilmişdi, daha doğrusu, əvvəl bu sahədə qəbul edilmiş mövcud normalara bir sıra dəyişikliklər edilmişdi. Həmin qaydalarla fəhlə və qulluqçular üçün iş günü ərzində bir saatdan bir saat yarım qədər nahar fasiləsi verilməsi müəyyənləşdirilmişdi. Nahar fasiləsi iş vaxtına aid edilmirdi. Bir sıra sahələrdə 6 və ya 7 saatlıq fasiləsiz iş günü, istirahət qabağı və bayram qabağı günlərdə, növbəli işlərdə çalışan işçilər üçün isə 6 saatlıq iş günü müəyyən olunmuşdu.

Növbəli və növbəsiz iş rejimində çalışan bütün fəhlə və qulluqçulara həftədə bir gün istirahət günü verilməsi qaydalarda təsbit edilirdi. Hər bir qulluqçuya fasiləsiz xidmətinə görə əmək haqqı hesablanması, ildə iki həftəlik məzuniyyət verilməsi, fəhlə və ustalara isə əmək haqqı verilmədən bir aylıq məzuniyyət verilməsi də burada nəzərdə tutulurdu. Fəhlə və qulluqçular məzuniyyətdən istifadə etmədikdə, onların gələcək ildə iqiqat məzuniyyət almaq hüququ saxlanılırdı.

19 iyun 1919-cu il tarixli «Qaydalar»da bir bölgədən digər bölgəyə ezamiyyətə göndərilən işçi, ezamiyyət yeri ilə daimi iş yeri arasındakı məsafə 2 kilometrədən artıq olduqda, onun aldığı əmək haqqının 30 faizi miqdarında ezamiyyət xərci verilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Əməyin mühafizəsi məsələləri də «Qaydalar»da öz əksini tapmışdı. Belə ki, burada fəhlələrin mənzillə və mənzil ləvazimatı ilə təmin edilməsi, istiliklə əlaqədar olan işlərdə çalışan əməkçilərə əlcək, eynək verilməsi nəzərdə tutulurdu. İş vaxtı bədbəxt hadisə ilə əlaqədar olaraq xəsarət almış işçilərə müalicə olunmaları üçün müavinətin ödənilməsi və digər güzəştlərin edilməsi işəgötürənlərin üzərinə qoyulurdu. Bu məsələlərlə əlaqədar, əmək naziri hələ 1919-cu ilin iyun ayının 1-də xüsusi qərar qəbul etmişdi. Qərarla bütün müəssisə rəhbərlərinin və sahibkarların həmkarlar ittifaqlarının əməyin mühafizəsi sahəsindəki tələblərinə əməl etməli olduğu, onların əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən bütün təkliflərini yerinə yetirməyə borclu olduğu göstərilirdi. Bu qərara əsasən, həmkarlar ittifaqının üzvü olub-olmamasından asılı olmayaraq, bütün işçilərin hüquq və mənafelərinin qorunması, onların adından çıxış etmək hüququ həmkarlar ittifaqlarına həvalə edilmişdi.

Azərbaycanın parlamenti və hökuməti tərəfindən parlament üzvü və dövlət qulluqçularından tutmuş fəhlələrə, təhsil və səhiyyə işçilərinə qədər müxtəlif peşə sahiblərinin əmək fəaliyyətinin nizama salınması, əmək haqqı və müavinətlərinin, ezamiyyət xərclərinin, iş vaxtı və istirahət vaxtının, əməyin mühafizəsinin tənzimlənməsi ilə bağlı çoxsaylı qərarlar qəbul edilmişdi. Xüsusən də sonuncu məsələ, yəni əməyin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlərin, əməkçi insanların əmək və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlik hüquqi tədbirlərin reallaşdırılması istiqamətində Parlament tərəfindən 1919-cu il martın 10-da qəbul edilmiş «Əmək Nazirliyinin nəzdində fəhlə məsələləri üzrə xüsusi müşavirənin yaradılması haqqında» qanunla hər iki tərəfin, yəni fəhlələrin və işəgötürənlərin bərabər nümayəndəliyi əsasında 10 nəfərdən ibarət müvafiq qurumun təsis edilməsi mühüm əhəmiyyətə malik idi. Hökumət tərəfindən əmək nazirliyinin nəzdində tərkibində 5-i fəhlə və 5-i sahibkar olmaqla xüsusi saziş komissiyasının yaradılması ilə ölkədə sosial-iqtisadi xarakterli mübahisəli məsələlərin həlli, fəhlə və sahibkarlar arasında münasibətlərin tənzimlənməsi, onların arasında kəskin münaqişələrə yol verilməməsi, istehsalatda baş vermiş münaqişələrin aradan qaldırılması, ümumilikdə fəhlələrin vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdı.

Əmək mübahisələrinə baxılması üçün xüsusi məhkəmə orqanları yaradılmışdı. 1918-ci ilin avqust ayından 1920-ci ilin aprel ayının axırlarına qədər əmək mübahisələrinə Əmək Nazirliyinin nəzdində təşkil edilmiş əmək komissiyasında, həmçinin barışdırıcı komissiyada, münisflər məhkəməsində, xüsusi müşavirədə, arbitraj orqanında baxılırdı. Barışdırıcı komissiyada və münisflər məhkəməsində kollektiv müqavilələrin və ya tarif sazişlərinin bağlanması, yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar tərəflər arasında meydana çıxan əmək mübahisələri, fərdi əmək müqavilələri ilə əlaqədar tərəflər arasında baş verən mübahisələr baxılaraq həll edilirdi.

Barışdırıcı komissiya tərəflərin və ya əmək müfəttişliyinin tələbinə əsasən, mübahisə edən tərəflərin sayca bərabər nümayəndələrindən ibarət təşkil edilirdi. Bu komissiyada həll edilməmiş işlər, qarşılıqlı razılıq əsasında münisflər məhkəməsinə verilə bilirdi. Bunun üçün tərəflər xüsusi saziş tərtib etməli və bu sazişə əsasən hər iki tərəf münisflər məhkəməsinin qərarlarına tabe olmalı, baş arbitrin qəbul etdiyi qərarı yerinə yetirməyə borclu idi. Qəbul edilmiş qərar icra edilmədikdə, əmək müfəttişliyi vasitəsilə əmək nazirinə göndərilirdi. Əmək naziri həmin qərarın məcburi qaydada icra edilməsi haqqında bir gün ərzində əmr verməli idi (5, 343).

1919-cu ilin fevral ayının 28-də Əmək Nazirliyi tərəfindən «Azərbaycan Respublikası Əmək Nazirliyinin yanında müvəqqəti arbitraj orqanı haqqında» qərar və təlimat qəbul edilmişdi. Təlimatda göstərilirdi ki, mədən məhkəmələri yaradılana qədər, fəhlə və qulluqçularının, sahibkarlarla və yaxud işə qəbul edənlərlə onların arasında müxtəlif peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq baş vermiş mübahisələri həll etmək üçün arbitraj orqanı yaradılır. Həmin sənəddə qeyd edildiyi kimi, iddianın qiymətindən asılı olmayaraq bütün hüquqi və iqtisadi xüsusiyyətli məsələlərə, kollektiv müqavilənin və digər yazılı sazişlərin şərtlərindən əmələ gələn münasibətlərə, əməyin ödənilməsinə, fəhlə və qulluqçuların işdən azad edilməsinə və s. bu kimi mübahisələrə arbitraj orqanında baxılmalı idi. Arbitraj orqanının yurisdiksiyasına aşağıdakılar aid edilirdi:

1) İşin başlanması, davam etdirilməsi, əmək müqaviləsinin xitam edilməsi haqqında münasibətlərə, habelə əmək kitabçasının verilməsi, əmək haqqının ödənilməsi, çıxarış pulunun verilməsi, mənzil ləvazimatının verilməsi, iş tapşırığı, əmək haqqından ödənişlərin tutulması ilə bağlı işlər;

2) Bahalıqla əlaqədar olaraq xidmətin yerinə yetirilməsi ilə bağlı mübahisələr;

3) İşə qəbul edilərkən müqavilə əsasında verilmiş girovun, paltarların, alətlərin, diplomun, vəsiqənin qaytarılması ilə əlaqədar işlər;

4) Əmək kitabçasına düzgün olmayan qeydlərin yazılması, çıxarış pulunun və əmək haqqının düzgün hesablanmasına dair mübahisələr.

Əmək mübahisələrinə belə bir orqan tərəfindən baxılması o dövr üçün çox mütərəqqi bir hal idi. Ona görə ki, mübahisələrin obyektiv surətdə, sahibkarlardan asılı olmayaraq həll edilməsinə təminat yaradırdı. Lakin Arbitraj orqanının qanunvericilik orqanı tərəfindən deyil, idarəçilik orqanı tərəfindən

yaradılması haqqında qərar qəbul edilməsi, bu orqanın əhəmiyyətini müəyyən qədər azaltmış və onun qəbul etdiyi qərarlar uzun müddət icra edilməmiş qalmışdı. Bu xüsusda həmin qurumun səmərəli fəaliyyət göstərməsinə mane olan səbəblərdən biri kimi həmkarlar ittifaqlarının onun işinə etinasız yanaşmasını, orqanın iclaslarında fəhlələrin nümayəndələrinin müntəzəm olaraq iştirak etməməsini göstərmək olar. Həmin orqanın səlahiyyətinə yalnız sənaye sahələrində baş vermiş əmək mübahisələrinə baxmaq hüququnun verilməsi digər sahələrdə çalışan fəhlə və qulluqçuların əmək hüquqlarının müdafiəsinin tam şəkildə təmin edilməməsinə səbəb olmuşdu. Bütün bunlar Əmək Nazirliyinin 1919-cu il 1 sentyabr tarixli qərarı ilə Arbitraj orqanının ləğv edilməsinə gətirib çıxardı.

Əmək işlərinə baxılması zamanı süründürməçiliyə və əmək qanunlarının pozulmasına qarşı ciddi mübarizə aparmaq məqsədilə 1919-cu ilin oktyabr ayının 1-də Əmək Nazirliyi tərəfindən Əmək müfəttişliyinə rəhbərlik etmək üçün münafişə şöbəsi yaradılır. Münafişə şöbəsinə, həmçinin xüsusilə mürəkkəb olan mübahisələrin həll edilməsi həvalə edilirdi.

Əmək mübahisəsinə dair çıxarılmış qərar və qətnamədən tərəflər narazı qaldıqda, axırıncı instansiya olan əmək naziri tərəfindən həmin mübahisəyə baxılırdı. Əmək naziri zəruri hesab etdiyi hallarda, əmək mübahisəsinə baxılması üçün barışıq məhkəməsinə və ya dairə məhkəməsinə də göndərə bilərdi (5, 344).

Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcudluğu ərzində əhalinin sosial təminatının gücləndirilməsi istiqamətində xüsusi proqramlar hazırlanmış, həmin proqramlarda təhsil, səhiyyə, mənzil və kommunal təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, ümumi daxili məhsulda əhalinin hər nəfərinə görə istehlak fondunun payının, həmçinin milli gəlirin və məşğulluq səviyyəsinin artırılması, əhalinin ayrı-ayrı kateqoriyalarının, xüsusən də aztəminatlı təbəqələrin maddi təminatı və s. kimi məsələlər əks etdirilmişdi.

İşləyən əhalinin müəyyən yaş həddinə çatdıqdan sonra təqaüdlərlə təmin edilməsi məsələsi ilk respublikanın diqqət mərkəzində olan məsələlərdən bir idi. Belə ki, Hökumət tərəfindən 1918-ci ilin 26 avqustunda qəbul edilmiş «Pensiyalar haqqında qanun layihəsinin hazırlanması üzrə komissiyanın yaradılması haqqında» adlı qərarında Ədliyyə nazirinə xidmət illərinə görə istefaya çıxan şəxslərə müvafiq pensiyaların təyin edilməsi ilə bağlı qanun layihəsinin işlənilib hazırlanması üzrə komissiyanın təşkili həvalə olunurdu (1, f.100, siy.2, iş 7, v.42; 16, s.51). Həmin dövrdə baş verən məlum hadisələr Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında əsasnamənin hazırlanması üzrə komissiyada olduğu kimi bu komissiyanın da fəaliyyət göstərməsini mümkünsüz etmişdi. Bu baxımdan bir il sonra – 27 avqust 1919-cu il tarixdə hökumət müvafiq məsələ ilə əlaqədar yeni qərar qəbul etmiş və pensiya nizamnaməsinin işlənilib hazırlanması üzrə komissiyanın yaradılması ilə bağlı təşkilatçılıq işlərini bir neçə nazirliyə tapşırılmışdı (1, f.100, siy.2, iş 7, v.198). Belə ki, qərarında göstərilirdi ki, Maliyyə Nazirliyinin nümayəndəsinin sədrliyi ilə maliyyə, yollar, hərbi

və digər maraqlı qurumların nümayəndələrindən ibarət olmaqla, mülki və hərbi təyinatlı idarə, müəssisə və təşkilatlarla razılaşdırılmaqla müvafiq qurumların ümumi pensiya nizamnaməsinin işlənilib hazırlanmalı və həmin ilin oktyabr ayınadək bütün təşkilatlar üçün razılaşdırılmış ümumi pensiya nizamnaməsi hökumətin müzakirəsinə təqdim olunmalı idi. Lakin bu qərarın da tam şəkildə həyata keçirilməsi çətin daxili və xarici durum ucubətindən mümkün olmamışdı.

Bununla belə, fəaliyyətinin ilk dövrlərində Cümhuriyyətin hökuməti bu və ya digər sahələrdə çalışan işçilərin təqaüdlərlə bağlı sosial təminatının yaxşılaşdırılması yönündə müyyən praktiki addımlar atmış və müvafiq aktlar qəbul etməklə, onların reallaşdırılmasına çalışmışdır. Belə ki, «Dəmir yolunda xidmət etmiş şəxslərin xidmətdən sonrakı təminatı (pensiya kassası) haqqında» hökumət qərarı bir növ pensiya fondu sayılan həmin kassanın iştirakçılarının öz istəyi ilə işdən azad olduqları halda həmin kassaya onların köçürdükləri haqqın 4 faizlik artımla əldə etmək hüququnu təsbit edirdi. Eyni zamanda həmin şəxslərin beş illik xidmət ilinə görə xəzinədən əlavə olaraq 30 %, altı xidmət ilinə görə 37 %, sonrakı hər xidmət ilinə görə isə 7 % əlavələr ala bilməsi müəyyən edilirdi. Həmin qərarla digər hallarda işdən azad olunma zamanı da (əmək qabiliyyətinin üçdə iki hissəsindən artığını itirdiyinə görə, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə) müəyyən faiz artımları ilə pensiya almaq hüquqları nəzərdə tutulurdu.

Hökumət tərəfindən işləyənlərin əmək haqlarının qaldırılması, onlara müxtəlif müavinətlərin, əlavələrin, yardımların göstərilməsi ilə bağlı müxtəlif qərarların qəbulu ilə yanaşı, milliyyətindən asılı olmayaraq bütün insanlara yardım edilməsi ilə əlaqədar müvafiq aktlar qəbul edilmiş, onların reallaşdırılması üçün əməli addımlar atılmışdı. Məsələn, hökumət 1919-cu ildə Müsəlman qadın xeyriyyə cəmiyyəti ilə yanaşı, Rus xeyriyyə cəmiyyətinə, Yəhudi xeyriyyə cəmiyyətinə, erməni və yəhudi milli şuralarına və digər cəmiyyətlərə uşaqların, qocaların və digər imkansız insanların saxlanması üçün xeyli vəsait ayırmışdı.

Müxtəlif təbii fəlakətlərindən, xəstəliklərdən, kasıbçılıqdan zərər çəkən şəxslərə yardımların göstərilməsi ilə bağlı bir sıra hüquqi aktlar qəbul edilmişdi. Müalicə müəssisələrinin dərmanla və digər tibbi vasitələrlə təmini, tibbi yardımların göstərilməsi məqsədilə vəsaitlərin ayrılması, yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə üçün yerli özünüidarəetmə orqanlarına əvəzsiz ssudaların və faizsiz borcların ayrılması, işçilər tam və ya qismən əmək qabiliyyətini itirdiyi hallarda onlara sosial sığortanın verilməsi, kasıb ailələrdən olan uşaqlara yardım edilməsi barədə hökumət tərəfindən 1918-ci ilin 27 iyununda, 1919-cu ilin 25 yanvar, 12 fevral, 17 mart, 2 iyun, 1 noyabr, 5 noyabr, 3 dekabr və s. tarixlərdə qəbul etdiyi çoxsalı qərarlar bu qəbildəndirlər.

Parlamentin 1919-cu il 23 iyun tarixli qanunu ilə aşağı yaşayış minimumunun qaldırılması, həmin ilin 12 may tarixli qanunu ilə ibtidai məktəb müəllimlərinin maddi təminatının yaxşılaşdırılması, 1920-ci il 1 mart tarixli qanunu ilə Bakı şəhərində birinci qadın gimnaziyasının nəzdində uşaq bağ-

çasının açılması əhalinin aztəminatlı hissəsinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən diqqətəlayiq tədbirlərdən idi.

Bununla yanaşı, keçmiş İrəvan quberniyasında erməni millətçiləri tərəfindən soyqırımına məruz qalan 150 mindən artıq azərbaycan türkünün öz tarixi vətənlərindən didərgin düşərək Cümhuriyyətə pənah gətirməsi nəticəsində onların maddi ehtiyaclarının ödənilməsi və yerləşdirilməsi, onlara müxtəlif yardımların, xüsusən də tibbi yardımın göstərilməsi hakimiyyətin bu sahədə gördüyü tədbirlərin tərkib hissəsi idi. Belə ki, hökumət tərəfindən qəbul edilmiş 1918-ci il 13 iyul tarixli «Qaçqınlara yardımın təşkil edilməsi haqqında», 1919-cu il 17 fevral tarixli «Qaçqınların yerləşdirilməsi məsələsini nizama salmaq üçün Şamaxı qəzasına komissiya göndərilməsi haqqında», 1919-cu il 23 iyun tarixli «Qaçqın və köçkünlərin vəziyyətinin, onların daimi yaşayış yerlərinə qayıtması məsələsinin aydınlaşdırılması üçün mərkəzi komissiyanın yaradılması haqqında», 1919-cu il 8 noyabr tarixli «Qaçqınların yerləşdirilməsi üçün təcili tədbirlərin görülməsi haqqında» və s. qərarlar, Parlament tərəfindən müzakirə olunaraq qəbul olunmuş 1920-ci il 8 yanvar tarixli «Qaçqınların ehtiyacları üçün 21 milyon manat pul vəsaitinin ayrılması haqqında», 1920-ci il 26 fevral tarixli «Epidemiya ilə mübarizə və qaçqınlara tibbi yardımın göstərilməsi üçün epidemiyaya qarşı 12 mübarizə dəstəsinin yaradılması haqqında» və s. qanunlar həmin kateqoriyadan olan əhalinin sosial təminatının yaxşılaşdırılmasını ehtiva edirdi.

Ümumiyyətlə, Cümhuriyyətin hakimiyyətinin qaçqınlar və köçkünlərlə əlaqədar gördüyü sosial-hüquqi tədbirlər yalnız onların fiziki yaşayışının təmin edilməsini deyil, həm də onların əvvəlki yaşayış və iş yerlərinə qaytarılmasını, yeni iş yerləri açılmasını, yetim qalmış uşaqların daimi yaşayış yerləri ilə təmin olunmasını əhatə edirdi. Bununla bağlı hökumətin müvafiq strukturlarının qarşısında bir sıra konkret vəzifələr də qoyulmuşdu: 1) erməni daşnakları tərəfindən öz doğma yurdlarından qovulmuş və qaçqına çevrilmiş soydaşların qəbul edilməsi, onların ən zəruri ərzaq və yaşayış vasitələri ilə, həmçinin əkin üçün toxum və iş heyvanları ilə təmin olunması; 2) qaçqınların yerləşdirildiyi bölgələrdə onların ictimai işlərə cəlb olunması, bir sıra kənd icmalarına özlərinin təsərrüfatlarını bərpa etmək üçün faizsiz kreditlərin verilməsi; 3) azyaşlı yetimlərin və sahibsiz uşaqların yerləşdirilməsi üçün sığınacaq və koloniyaların, həmçinin yoxsul əhali üçün gecələmə evlərinin və ucuz yeməxanaların təşkili.

Həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün həm paytaxtda, həm də respublikanın digər ərazilərində müxtəlif yönümlü işlər həyata keçirilirdi. Belə ki, Bakı şəhərində 1919-cu ilin fevralından etibarən yalnız qaçqınlara deyil, həm də əhalinin yoxsul təbəqələrinə, sənaye fəhlələrinə Mərkəzi Yardım Evinin xətti ilə ərzağın, pulsuz və ya çox ucuz qiymətə isti yeməyin və çayın, habelə digər zəruri avadanlıqların paylanılmasına başlanılmışdı. Sahibsiz və yetim uşaqlar üçün uşaq evlərinin yaradılması və təminatına, ambulatoriyaların təşkilinə, 1918-ci ilin soyqırımları nəticəsində zərər çəkmiş ailələrə, hərbi əməliyyatlar nəticəsində Dağlılar Respublikasından və Qarsdan Azərbaycana

pənah gətirmiş insanlara Parlamentin və hökumətin müxtəlif qərarları ilə çoxməliyonlu vəsaitlər ayrılmışdı.

Cümhuriyyətin Parlamenti və Hökuməti tərəfindən əhalinin pensiya təminatı ilə bağlı qəbul edilən normativ hüquqi aktlarda öz ifadəsini tapmış müddəalara nəzər saldıqda bir daha respublikanın bu sahədəki hüquqi siyasətinin demokratik və bəşəri təməllərə söykəndiyini görmək olar. Doğrudur, sosial təminat sahəsində işlənib hazırlanan qanun layihələrinin bir qismi məlum səbəblər üzündən qəbul edilməmişdi, bununla belə təklif olunan müddəalar vətəndaşların hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin daha effektiv həllini özündə ehtiva etdiyindən, sosial ədalət, demokratiya və humanizm prinsiplərinə söykəndiyindən onların tədqiq edilərək öyrənilməsinə, müsbət təərəflərindən müasir dövrimizdə də yararlanmağa böyük ehtiyac duyulur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxiv (ARDTA), f.100, 894, 895.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı: Lider, 2 cild. I cild, 2004, 440 s.; II cild, 2005, 472 s.
3. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Sənədlər və materiallar. 1918-1920-ci illər. C.B.Quliyevin redaksiyası ilə. Bakı: Elm, 1998, 616 s.
4. «Azərbaycan» qəzeti, 1919-cü il, 19 yanvar.
5. İsmayılov X.C. Azərbaycanın hüquq tarixi. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 572 s.
6. İsmayılov X.C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət və hüququ. Bakı: Elm və Təhsil, 2018, 332 s.
7. İsmayılov S.Ə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlament sənədləri (1918-1920-ci illər vətən tarixini öyrənmək üçün). Bakı, 2007, 168 s.
8. Orucov N.O. 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasında əmək hüququ münasibətlərinin nizama salınması. Bakı: Elm, 1994, s.34.
9. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild (1917-aprel 1918). Bakı: Qanun, 2013, 456s.
10. Адрес-календарь Азербайджанской Республики на 1920 г. Под ред. А.М.Ставровского. Баку, 1919, 1920, 588 с.
11. Азербайджанская Демократическая Республика. (1918-1920 гг.). Законодательные акты (Сборник документов). Баку: Азербайджан, 1998, 560 с.
12. Антология памятников права народов Кавказа. Т.18. Памятники права Азербайджана (1900-1918гг.). Составители: М.Ф.Меликова, Х.Д.Исмаилов, З.Н.Азимов, Т.К.Зейналова. Ростов на-Дону: ООО «Альтаир», 2017, 480 с.
13. Расул-заде М.Э. Национальное движение в Азербайджане // Вопросы истории. 2002, № 2.
14. Собрание узаконений и распоряжений правительства Азербайджанской Республики. Баку, 1919, ст.151, с.51.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ТРУДА И СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ РЕСПУБЛИКИ

Х.Дж.ИСМАЙЛОВ

РЕЗЮМЕ

Создание в 1918 году на территории Азербайджана демократического, независимого правового государства послужило толчком к осуществлению масштабной работы по коренному обновлению общественно-политической и правовой жизни азербайджанского общества и народа. Принятие новых нормативных актов в целях регулирования отношений во всех сферах общественно-политической жизни и начало реформ во многих сферах позволяют в целом положительно охарактеризовать правовые процессы, происходившие в то время. В статье исследуется деятельность нового государства по регулированию прав населения в сфере труда и социального обеспечения и реализации принятых нормативных актов, а также разъясняются в целом основы социально-правовой политики, проводимой республикой.

Ключевые слова: демократическая республика, нормативно-правовой акт, регулирование трудовых отношений, социальное обеспечение населения, совершенствование законодательства.

LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN THE SPHERE OF LABOR AND SOCIAL SECURITY DURING THE FIRST REPUBLIC

Kh.J.ISMAYILOV

SUMMARY

The creation in 1918 of a democratic, independent legal state on the territory of Azerbaijan served as an impetus for the implementation of large-scale work to radically renew the socio-political and legal life of the Azerbaijani society and people. The adoption of new normative acts in order to regulate relations in all spheres of social and political life and the beginning of reforms in many areas make it possible in general to positively characterize the legal processes taking place at that time. The article examines the activities of the new state in regulating the rights of the population in the sphere of labor and social security and the implementation of the adopted normative acts, and also explains the foundations of the social and legal policy, pursued by the Republic.

Key words: democratic republic, normative legal act, legal regulation of labor relations, social security of the population, improvement of legislation.